

TEXTURES

Rafael Roca
El valencianisme
de la Renaixença

Premi d'Assaig
Mancomunitat
de la Ribera Alta

edicions
bromera

EL VALENCIANISME POÈTIC, PRELUDI DEL VALENCIANISME POLÍTIC

El 23 d'octubre de 2009 es varen complir 150 anys de la celebració dels primers Jocs Florals de València, iniciats al mateix temps que els de Barcelona, una efemèride que passà pràcticament desapercebuda al País Valencià, entre altres coses perquè cap institució, associació o acadèmia no es va mostrar interessada a recordar, estudiar i/o publicitar la data i les circumstàncies en què tingué lloc un esdeveniment social i cultural –lingüístic i literari– de gran significació per al nostre poble, ja que, en la pràctica, aquell concurs poètic suposà el tret d'eixida de la Renaixença valenciana. I una data que s'ignora, difícilment es pot commemorar.

Els certàmens lírics i històrics coneguts amb el nom de Jocs Florals representen la major expressió pública del valencianisme de la segona meitat del segle XIX –i de bona part del XX–, i el precedent directe de les cites literàries més significatives i consolidades del nostre calendari cultural actual. Tanmateix, la desídia –si no el menyspreu– amb què, des de fa dècades, molts valencians es miren bona part de la producció literària autòctona, i especialment aquella que fa referència al darrer terç del

segle XIX, ha impedit de valorar en la seua justa mesura l'aportació que els protagonistes del moviment literari conegut amb el nom de la Renaixença, l'impulsor dels Jocs Florals, realitzà a la nostra cultura; una aportació que, tanmateix, constitueix la base sobre la qual es fonamentà el valencianisme cultural i polític del segle XX.

Catalunya va estar, al llarg de tot el 2009, immersa en plena celebració del cent cinquanté aniversari de la restauració dels Jocs Florals. El ressò i la transcendència social que, a través de diverses commemoracions, es va concedir a aquells certàmens del segle XIX aconseguí provocar l'admiració d'un considerable segment de la ciutadania, del més sensible des d'un punt de vista històric i identitari, si més no. Així, a través d'articles i d'estudis apareguts en revistes tan prestigioses com ara *Serra d'Or* (març de 2009); d'edicions de tanta qualitat i bellesa com les que van portar a terme la Diputació de Barcelona, l'editorial Punctum i el Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents mitjançant la publicació facsímil dels volums *Jochs Florals de Barcelona en 1859* i *Homenatge als Jochs Florals de Barcelona. Any LXVII de llur restauració*; del recital-homenatge pels 150 anys de Jocs Florals amb què durant el mes de maig de 2009 s'encetà el festival «Barcelona Poesia»; de l'exposició «Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme», inaugurada durant el mes de juliol d'aquell any al Museu d'Història de Barcelona i patrocinada per l'Ajuntament de la Ciutat Comtal; de les jornades internacionals que,

sota el títol «150 anys dels Jocs Florals de Barcelona», tingueren lloc a l'Institut d'Estudis Catalans els dies 12 i 13 de novembre de 2009; i fins i tot d'homenatges tan dignes i elaborats com el que el municipi de Bellpuig (Urgell) reté als «150 anys de Jocs Florals», amb tot això i amb més, la intel·lectualitat catalana va aconseguir transmetre a la societat civil la importància i el simbolisme que en el seu dia tingueren els Jocs Florals de Barcelona, la plataforma social i literària en què es donaren a conèixer els millors escriptors catalans del segle XIX (des de Jacint Verdaguer fins a Àngel Guimerà).

En aquest sentit, en el de la gran repercussió que en la seua època i context tingueren uns concursos que sempre es varen caracteritzar per una litúrgia i aparença extemporànies, trobe oportú reportar les afirmacions de tres estudiosos d'aquells certàmens literaris. La primera pertany al valencià Antoni Igual i Úbeda, que el 1959 asseverà que, durant els huitanta anys d'història que acreditaven, «els Jocs Florals de Lo Rat Penat han dut a terme una ingent labor patriòtica, i negar-la seria tant com negar la pròpia llum del sol», una afirmació que, si analitzem el procés de recuperació que la cultura i la identitat valenciana visqueren entre finals del segle XIX i les primeres dècades de la postguerra, no dubtarem a subscriure. La segona és la que en 2009 féu el professor Joaquim Molas en la introducció del facsímil de *l'Homenatge als Jochs Florals de Barcelona. Any LXVII de llur restauració* abans esmentat: «Els Jocs Florals van

ser durant més de mig segle la gran caixa de ressonància de la llengua catalana, i per extensió del que aquesta suposava políticament i socialment», perquè, salvant totes les distàncies, és una màxima vàlida i aplicable als Jocs Florals de València, tal com espere tenir ocasió de demostrar al llarg del present treball. I la tercera és la que varen formular els organitzadors del congrés «150 anys dels Jocs Florals de Barcelona», en declarar que «aquestes jornades volen demanar als especialistes (historiadors, filòlegs) una nova atenció al valor, la dimensió i el sentit en la Catalunya contemporània d'una de les institucions literàries de més llarg abast, i al capdavall essencial per a la constitució del nostre sistema literari», perquè això mateix, una mica d'atenció al sentit i al valor que en l'establiment del nostre sistema cultural i literari tingueren els primigenis Jocs Florals valencians –els del segle XIX–, tan negligits i vilipendiats d'ençà de les darreres dècades del xx, és el que voldria demanar a través de les properes pàgines.

De fet, es tracta de reconciliar-nos amb una part de la nostra història, del nostre passat cultural, i de fer-ho des de l'anàlisi ponderada i serena de tot el que de positiu aportà la nostra Renaixença a través, bàsicament, dels Jocs Florals. Perquè, mentre tots els actes ressenyats –i encara més– tenien lloc a Catalunya en 2009, què vàrem fer al País Valencià per tal de recuperar ni que només fóra la memòria dels antigament cèlebres certàmens literaris? Gràcies n'hauran de donar els seus protagonistes si, segle

i mig després, se salven de les tradicionals invectives que, periòdicament i de manera implacable, hom els llança, quasi sempre des del desconeixement i la reiteració de tòpics, tot siga dit. Per què analitzar amb detall i despassionament la tasca dels escriptors del segle XIX, es preguntaran alguns dels nostres paisans, si des de fa anys i panys l'al·lusió als Jocs Florals resulta ben pràctica a l'hora de desautoritzar aquelles iniciatives que no encaixen en la nostra manera d'entendre la història cultural i literària valenciana? I així, com molt bé deu saber el lector, es (des)qualifica de *jocfloralistes* des d'intel·lectuals que mantingueren una actitud de resistència davant del procés de despersionalització cultural i identitària que durant el segle XIX patia la societat valenciana, fins a escriptors que en la postguerra franquista nadaren contracorrent per tal de salvar l'ús escrit de la llengua.

És per tot això i per més que em propose de valorar quina fou l'aportació que, en els orígens, en la segona meitat del segle XIX –entre 1859 i 1902, concretament–, realitzaren a la nostra llengua i cultura els Jocs Florals de València, la manifestació cultural pública més destacada de totes les que impulsà la Renaixença. Si he decidit aturar-me en 1902 és per tractar-se de l'any en què l'alaquaser Faustí Barberà i Martí pronuncià –en qualitat de president accidental de Lo Rat Penat– el famós parlament d'obertura de curs titulat «De regionalisme i valentincultura», un agosarat discurs amb què la majoria d'historiadors donen per iniciat el valencianisme

polític. I perquè considere que el naixement del *valencianisme polític* fou possible gràcies als fonaments –als sediments– històrics, lingüístics i literaris que durant les quatre dècades precedents havia anat aportant el *valencianisme poètic* de la Renaixença, tal com en 1962, en redactar *Nosaltres, els valencians*, reconegué Joan Fuster. Un valencianisme que en les darreres dècades ni historiadors ni filòlegs no han sigut capaços de desemascarar, possiblement perquè arribava embolcallat amb l'etiqueta de l'apoliticisme. Però que, ben mirat, resultà molt més complex i eficaç del que no s'ha assenyalat fins ara.

El lector ho deu haver entés molt bé: es tracta de desdemonitzar –*passez le mot*– els Jocs Florals de València, de demostrar com, lluny de les cerimònies pomposes, folklòriques i arcaïtzants que, amb aquesta mateixa etiqueta, han arribat fins als nostres dies, en els seus orígens aquells concursos acompliren un paper ben lloable i significatiu en actuar com a: 1) festes d'exaltació social de la llengua i la literatura autòctones; 2) plataformes de promoció d'escriptors i d'obres, i 3) cerimònies de confraternització cultural entre el País Valencià, Catalunya i les Illes Balears.

De fet, si fem una ullada a la història veurem com els Jocs Florals gaudeixen d'una llarga i fecunda tradició que s'estén al llarg de tota la cultura mediterrània. L'origen es remunta al segle XIV, concretament a l'any 1323, el moment en què a la ciutat de Tolosa de Llenguadoc fou fundada la Sobregaya Companhia dels Set Trobadors, que ràpidament promogué unes justes literàries inspi-

rades, molt probablement, en les festes que Roma celebrava en honor de la deessa Flora i en les Corts d'Amor occitanes de finals del segle XII.

Més prop de casa nostra, i a iniciativa del rei Joan I, conegut amb el sobrenom d'*Aimador de la Gentilesa*, el 20 de febrer de 1393 fou instaurat a Barcelona el Consistori de la Gaia Ciència, que només un any després ja iniciava la convocatòria de Jocs Florals. Així, doncs, i amb el posterior beneplàcit dels reis Martí I i Ferran I, els certàmens s'hi celebraren ininterrompudament durant quasi una centúria, fins que, ben entrat el segle XV, s'extingiren. És per això que quan, ja en època contemporània, durant la segona meitat del segle XIX, els escriptors romàntics –que tant s'agradaven de girar la mirada cap a l'edat mitjana– desitjaren recuperar aquelles justes líriques, pretengueren ressuscitar-les, parlaren de *restaurar* els Jocs Florals, i no de *fundar-los*.

D'aquesta manera, la data en què cal situar la restauració dels certàmens literaris, històrics i artístics coneguts com a Jocs Florals és l'any 1859, en què varen ser convocats tant a València com a Barcelona. A diferència, però, del que passà a la Ciutat Comtal, on ja no deixaren de realitzar-se, a la del Túria quedaren interromputs. I és així que, entre nosaltres, amb el nom de Jocs Florals no tornaren a celebrar-se fins el juliol de 1879, en què varen ser organitzats per la societat cultural Lo Rat Penat, que amb tal propòsit havia sigut fundada l'any anterior.

Mancats, com estaven, d'entitats i de plataformes que els permeteren d'expressar-se públicament, durant la dècada dels anys seixanta del segle XIX els jóvens poetes valencians –Teodor Llorente, Vicent Wenceslau Querol, Jacint Labaila, Rafael Ferrer i Bigné, Fèlix Pizcueta, Joan Baptista Pastor Aicart... i alguns més– que havien participat en els Jocs Florals de València de 1859 dirigiren la seua atenció i activitat literària cap a les capitals catalanes: Lleida, Girona i, sobretot, Barcelona, on –tot siga dit– varen ser rebuts amb els braços oberts. Fou així com els contactes culturals amb Catalunya començaren a fer-se habituals i freqüents. Fins al punt que, durant les dues dècades que van dels Jocs Florals de 1859 a la fundació de Lo Rat Penat en 1878, la Renaixença valenciana sobrevisqué i s'envigorí gràcies al contacte i l'alé de la catalana, com bé evidenciaren els Jocs Florals de Barcelona de 1868 –especials per tractar-se de la desena edició–, una convocatòria que examinarem amb deteniment.

Ara bé, tot i que compartien història, llengua i cultura, les societats civils catalana i valenciana del segle XIX eren, ideològicament –políticament– parlant, ben diferents. Semblantment a com passa ara, vaja. Els escriptors valencianistes se sentien incompresos a casa seua, i en canvi s'adonaven que, més enllà de la Sénia, el seu treball era escoltat, entés i valorat. Ho expressava el mateix 1868, amb una amargor profunda, el poeta valencià Jacint Labaila, quan en el transcurs d'una composició

dedicada al seu col·lega català Francesc Pelagi Briz, editor i responsable del *Calendari Català*, afirmava:

Patriòtic entusiasme vostres cançons inspira
i amb fe i amb gran constància tots a un compàs canteu,
tenint numerós públic que escolte vostra lira,
tenint numerós poble que escolte vostra veu.

Jo també, com vosaltres, jo visc també d'ensòmits,
roïn me sembla i pobre lo món que he conegut;
lluny d'ell a mi me trauen mos pensaments indòmits,
i mon cor, que viu lliure, fora d'ell també em du.

Desfallida mon ànima en ell consol no troba,
i vol buscar justícia en un altre nou món;
i desitja volar-ne a vostra Roma nova,
pués de cap de cadena me lliguen esclavons.

La llengua de los avis ja en València s'oblida,
jo cante amb eixa llengua i el meu cantar se perd;
i és ma veu llagrimosa com una veu que crida
enmig de l'alta serra, perduda en lo desert.

Ací no hi ha entusiasme, ací no pot reviure
de lo amor de la pàtria lo foc que s'ha apagat.
Tot l'any és ací festa; no pensa més que en viure,
no pensa més que en gojos el que en València ha nat.

De l'horta lo sol crema nostra verdenca alfombra,
i mústia en quan s'esclata en lo jardí la flor;

el home ací se gita a descansar a l'ombra
i així passa la vida i... així espera la mort.

La vostra fe valenta no puc jamai jo tindre,
vosaltres teniu premi per a la vostra fe;
eixe vostre entusiasme podeu sempre sostindre
fent-li bona acollida tot lo poble sencer.

Vostre esperit indòmit a grans accions vos llança,
vostre treball de sempre vos porta a un altre món;
vos conduïx alegres a ell vostra esperança,
a ell a mi me porta la desesperació.

Labaila, que havia sigut mantenidor en els Jocs Florals de Barcelona de 1868, que aquell mateix any hi publicaria el volum *Flors del Túria*, el primer fruit literari de consistència que produïa la Renaixença valenciana, i que tenia bons amics entre els capdavanters del moviment català, sabia de què parlava. I no era l'únic. Com ell, huit anys després també denunciaren l'«adversa situació valenciana» dos autors nostrats més. D'una banda, el poeta Josep Francesc Sanmartín i Aguirre, que en 1876 afirmà: «D'ací, doncs, que als valencians se'ns resistisca l'admetre per de prompte lo llenguatge que nostres avis parlassen, lo qual n'és molt gran obstacle per a la renaixença de les lletres llemosines»; i, de l'altra, amb una queixa que li eixia de l'ànima, l'escriptor i activista cultural Constantí Llombart, que aquell mateix any escrigué:

«En tan prop com està, moltes llegües pareix que disten de València a Catalunya: ací tot és abandono i desdeny per tot lo de casa; allà, tot interès, tot és entusiasme i carinyo per tot lo de la seua terra». Els índexs de popularitat i de consciència cultural i identitària eren i són, resulta evident, molt més baixos entre nosaltres, i és per això que la Renaixença aconseguí, al País Valencià, tan poc ressò, tants pocs simpatitzants, si la comparem amb Catalunya. Cosa que, òbviamment, en dificultà la consolidació i en condicionà el desenvolupament, que des d'un primer moment hagueren de ser, necessàriament, distints en un i l'altre territori. Societats civils diferents demanen estratègies i actuacions culturals distintes.

En aquest sentit, en aquest context de dificultat, molts –gairebé tots– dels protagonistes de la Renaixença valenciana optaren per l'apoliticisme literari, és a dir, per la negació pública de la dimensió política que tenia la reivindicació cultural, històrica, literària i lingüística que portaven a terme. Segurament, ho feren per convicció, perquè se sentien ben confortablement dins del marc polític espanyol; però sembla evident que ho feren també per estratègia. Perquè, de fet, la postura apolítica dels escriptors valencians no nasqué amb la Restauració borbònica (1874), com tantes vegades s'ha repetit, sinó que fou adoptada des dels inicis del moviment, des dels principis de la dècada dels anys seixanta del segle XIX.

En una societat com la valenciana, ben poc predisposada a renàixer; en una societat en què ni els represen-

tants de la classe política, ni l'eclesiàstica, ni l'acadèmica –què direm dels krausistes!– no veien cap necessitat de restaurar una llengua i una literatura considerades com a culturalment difuntes, i que fins i tot trobaven que fer-ho suposava actuar en contra de la unitat de l'Estat espanyol, els seguidors de la Renaixença eren tinguts contínuament sota sospita: eren objecte de desconfiança i el blanc perfecte de totes les crítiques. Què pretenen realment els autors d'uns versos patriòtics tan entusiastes i inflamats, d'unes proclames tan enyoradisses i anacròniques?, devia preguntar-se molta gent. Per què es capfiquen a crear literatura culta en una llengua que només serveix per a fer riure? Voleu dir que, darrere de tanta «excentricitat cultural i ideològica», no s'hi amaga un objectiu polític? Fou perquè els seus conciutadans els atacaren, perquè dubtaren sistemàticament de la conveniència de les seues pretensions, que els escriptors de la Renaixença valenciana trobaren la necessitat de defensar-se'n. I l'escut o parapet de què se serviren fou l'apoliticisme.

Per això protegiren i justificaren contínuament Lo Rat Penat, una entitat que en els inicis fou sotmesa a un permanent estat de qüestionament. I per això repetiren, una vegada i una altra, que la seua activitat cultural no perseguia cap finalitat política, que no era cap intenció ni voluntat antiespanyola la que els guiava: que el conreu literari d'una llengua diferent de l'oficial no comportava cap propòsit separatista. Amb aquestes mateixes paraules

i d'altres de semblants ho declararen, tal com tindrem ocasió de comprovar amb detall: Fèlix Pizcueta en els Jocs Florals de 1879, Víctor Balaguer en els de 1880, Jacint Labaila en els de 1881, Rafael Ferrer i Bigné i novament Pizcueta en els de 1882, Josep Maria Sales –alcalde de València– en els de 1883, una altra vegada Pizcueta i Pere Antoni Torres –governador de València– en els de 1886, l'escolapi Jaume Martí i novament l'alcalde Sales en els de 1887, Eduard Escalante i Ramir Ripollés en els de 1888, Josep Vives i Ciscar en els de 1889, Lluís Cebrian i Mezquita i Vicent Blasco Ibáñez –sí, Blasco Ibáñez!– en els de 1891, una altra vegada Cebrian en els de 1892, i Joan Dorda i Josep Montesinos, alcaldes de València, en els de 1899 i 1900, respectivament. En els Jocs Florals de tots aquests anys i en alguns més fou negat públicament i eloqüentment que la doctrina ideològica –coneguda en un primer moment com a *provincialisme* i posteriorment com a *regionalisme*– que seguien els partidaris de la Renaixença fomentara cap tipus de secessionisme polític antiespanyol. Una proclama que, en una data tan avançada com 1902, fins i tot hagué de reiterar el mateix Faustí Barberà, que inicià el seu discurs assegurant que el regionalisme no enarborava cap bandera separatista.

Com és que feia tanta por l'activitat ratpenatista de finals del segle XIX? Haurien esdevingut més eficaços els Jocs Florals valencians si hagueren incorporat, alhora que ho feren els catalans, la dimensió política?; si hagueren encapçalat, com més o menys passà a Barcelona

a la dècada dels anys huitanta del segle XIX, la senyera d'unes reivindicacions nacionals diferents de les espanyoles? Era factible que això s'esdevinguera entre nosaltres? Tot sembla indicar que no. Els Jocs Florals de València arrossegaven –i no en va– dues dècades de retard respecte als de Barcelona; i, a més –ho torne a repetir–, la consciència identitària de la societat civil catalana i de la valenciana no eren, ni de bon tros, les mateixes. Ho són, actualment? Per això, més aviat cal pensar que, si s'hagueren revestit d'un major èmfasi reivindicatiu, els Jocs valencians haurien sigut escapçats des de l'inici pels molts sectors socials i polítics influents que no els veien amb bons ulls, que en desconfiaven políticament i que els consideraven culturalment inútils. *Apolítics* en la forma, però no en el contingut, aquells certàmens aconseguiren, si més no, un parell de guanys que ni els seus més acèrrims detractors no han pogut negar, de tan evidents com resulten: 1) esperonaren la creació literària en valencià i la investigació històrica en clau valenciana, i 2) promogueren multitud de contactes i d'intercanvis entre els escriptors i intel·lectuals dels territoris catalanoparlants.

D'altra banda, els Jocs Florals impulsaren també nombroses publicacions, edicions i estudis que, amb el pas del temps, esdevingueren el fonament de més ambiciosos monografies. I el que potser és més important: alimentaren l'ànima i la tradició lingüística i literària dels escriptors valencians més conspicus del segle XX, de les

fornades immediatament posteriors: dels protagonistes del que estudiosos com el professor Manuel Sanchis Guarner varen denominar «la segona Renaixença». De fet, tant la Generació de 1909 –encapçalada per Miquel Duran de València, Jacint Maria Mustieles, Daniel Martínez Ferrando i Josep Maria Bayarri– com la Generació de 1930 –amb Carles Salvador, Enric Navarro i Borràs, Bernat Artola i Francesc Almela i Vives al capdavant– es proclamaren admiradors dels nostres millors literats renaixencistes: de Llorente i de Llombart, singularment; i n'impulsaren biografies, homenatges i edicions de la seua obra poètica, la major part de la qual, subratllem-ho, havia sigut esperonada i elaborada amb motiu dels Jocs Florals.

En aquest sentit, no estarà de més recordar que els inicis d'alguns dels escriptors valencians més destacats del segle xx estan íntimament lligats a la poesia de Teodor Llorente i Olivares –de qui en 2011 s'acompleix el centenari de la defunció–, considerat durant més de huitanta anys de manera unànime com el patriarca de la Renaixença valenciana, una obra lírica per la qual sentiren una profunda admiració. Només així s'explica que els millors poetes de la postguerra valenciana li dedicaren composicions d'homenatge i d'admiració. Encara que el primer a adreçar-li'n fou un joveníssim Xavier Casp, que en 1935 ja publicava una composició titulada «*Al Llibret de versos de Llorente*», ben significativa resulta, en aquest sentit, la dècada dels anys cinquanta, ja que: en 1952

Joan Fuster redactà un poema titulat «Homenatge a Teodor Llorente», que l'any següent fou integrat en el volum *Terra en la boca*; en 1955 Martí Domínguez dedicà el llarg poema «Arbres», guanyador de la Flor Natural dels Jocs Florals d'aquell any, «a la bona memòria de Teodor Llorente, poeta de València»; i en 1959, amb motiu del cinquantenari de la coronació popular de Llorente, Vicent Andrés Estellés elaborà un excel·lent *remake* líric d'una de les composicions llorentines més majestuosos i celebrades: «Vora el barranc dels Algadins». Com que es tracta d'un poema de gran bellesa i eloqüència que, tanmateix, ha passat desapercebut fins i tot per als estudiosos d'Estellés, trobe que paga la pena de reproduir-lo com a mostra dels sentiments, l'eficàcia i la projecció que, més de cinc dècades després de la data que ens hem posat com a límit en aquest treball, aconseguia inspirar el *valencianisme poètic*:

Vora el barranc dels Algadins
la teua veu encara es dreça,
i encara és una promesa
de regnes alts i de daurats matins.
Remors de palmes i de pins,
el vers més teu encara avança
i sosté encara l'esperança
vora el barranc dels Algadins.

Vora el barranc dels Algadins
per a València es féu de dia.

Font i xiprer, allí naixia
un llarg amor sense confins:
una cançó que duia brins,
en tanta nit, de llums més clares.
I encara està com la deixares,
vora el barranc dels Algadins.

Vora el barranc dels Algadins
va ser més nostre el teu accent.
Versos i palmes mou el vent,
i el vent està ple de camins.
València porta sempre dins
la teua veu, feta llavor:
la teua veu, clara i millor,
vora el barranc dels Algadins.

Vora el barranc dels Algadins
naix un futur ple de collites,
la brisa té el poder dels mites,
s'ompli d'alegres teuladins.
Sense saber-ho et duem dins;
el teu barranc ens creua el cor.
I creix la llum en branques d'or
vora el barranc dels Algadins.

ENDREÇA

Vora el barranc dels Algadins,
la teua veu més pura i clara
encara sona, vibra encara,

anomenant-nos nous camins:
camins de palmes i de pins,
i d'esperances i esgarranys:
un vell camí de pols i afanys,
vora el barranc dels Algadins.